

KÜLFÖLDI SZEMLE

IRODALMI LEVELEK BUDAPESTRŐL.

II.

Budapest, febr. 29.

A tudomány berkeiben csend, az irodalom réjtjeit sem veri fel a lárma. Amaz kisebb baj, sőt a nyugalom kedvez a tudósok munkájának. Az irodalom azonban közvetlen nyilvánulása az életnek, — s élet nincs küzdelem, harci zaj nélkül. Már Bessenyei és Kazinczy tudták, hogy a tollharcok — XVIII. századi nevükön pennacsaták — villanyozzák föl nemcsak az írókat, hanem a közönséget is, s mindig akkor volt a legerősebb az érdeklődés az irodalom iránt, mikor az pártok küzdelmétől volt hangos. S volna ok is összemérni a fegyvereket: az öregek és ifjak természetes ellentéte mindjobban kiéleződik, s a modern irodalom kérdése mindinkább tengelyévé lesz az irodalmi élet forgatagának. A fiatalokban meg is volna a kedv a mérkőzésre, itt is, ott is olvasunk tőlük hol élesebb, hol burkoltabb támadást az öregek ellen, akik nem akarják elismerni őket és eszményeiket, de a másik párt kényelmes, nem szereti a harcot — és nincs is a sajtóban kellő tere. Régi organumaik megszűntek vagy összezsugorodtak, az újak közül még a konzervatív kézben lévők is, radikális irodalompolitikát csinálnak, s a napilapok közül, egy-kettő kivételével mindenüvé behatolt a modern irány, vagy épen hatalmába ejtette őket. Az idő kerekét megfordítani, vagy csak meg is állítani nincs senkinek hatalmában, de félős, hogy ha nem lépnek sorompóba az öregek, nemcsak ők vallják kárát, — ez kisebb baj — hanem elhalványulnak irodalmunk örökbecsű értékei is. Nem örökre, de minden időszakért kár, amelyben nem szedik le az értékes terméseket. Egyetlen bátor szó hangzott el mostanában erről a részről, *Kőszegi Lászlóé*, aki *Esztétikai megítéltások* c. füzetében tiszteletreméltó merészséggel, — bár nem mindig a legügyesebb taktikával — fejtette ki nézeteit.

Az irodalmi köröket most a választások kérdése foglalkoztatja és egy sajátos tünet. A választások közül a Kisfaludy-

Társaságai lezajlottak. Megújították a régi vezetőséget (Berzeviczy Albert elnök, Vargha Gyula főtitkár, Kéky Lajos második titkár; az első titkár, Szász Károly nem esik választás alá) és betöltötték a két üres helyet. Az esztétikusi helyre az egyetlen jelölt került, Lyka Károly, a költő-helyre a két jelölt Lőrinczy György és Harsányi Kálmán közül, az előbbi. Megválasztásában kétségkívül része van annak, hogy jóval hosszabb irodalmi multra tekinthet vissza, s még az ő hívei is fájdalommal vették, hogy Harsányit ezúttal nem emelheték magukhoz. A Szt. István Akadémiában is megtörténtek a választások; a bennünket érdeklő eredmények: a jog- és történettudományi osztályban Pető Sándor hírlapírót választották meg, a nyelv- és széptudományi osztályban Sajó Sándort, a kiváló költőt, a régi nyomokon járó, a hagyományos eszme körben mozgó költőink közül Vargha Gyula és Kozma Andor mellett a legjelentősebbet. A M. T. Akadémiába és a Petőfi-Társaságba febr. végével járt le az ajánlás határideje. Az Akadémiába a következők jelöltettek: *I. osztályba* tiszteleti taggá Pasteiner Gyula művelődéstörténeti író; rendes taggá Zolnai Gyula nyelvész; levelező taggá Bajza József, a magyar és horvát irodalomtörténet művelője, Bartóky József novellista, Jakubovich Emil magyar nyelvész, Jakab Ödön költő, Kéky Lajos esztétikus és irodalomtörténetíró és Petrovics Elek műtörténész. *II. osztályba* rendes taggá Pauler Ákos filozófus, Kollányi Ferenc magyar történész; levelező taggá Nagy József filozófus, Kenéz Béla statisztikus. *III. osztályba* tiszteleti taggá Hauszmann Alajos műépítész, levelező tagokká Kaan Károly, az erdészeti irodalom művelője, Moravcsik Ernő Emil az elmekörtan művelője. Kültaggá az I. osztályba Becker Fülöp Ágost francia irodalomtörténész és Dobrawsky János történész.

Az a tünet, amelyről szűken megemlékeztem, s amely mostanában sok szóbeszéd tárgya, az a különös és elszomorító jelenség, hogy a budapesti magánszínházakban sorra buknak a darabok, eredetiek és külföldiek (francia, német, orosz). A Renaissance-ban talán vagy öt mondott eddig csütörtököt, s a Magyar sem marad el mögötte, a Vígszínházzal pedig megtörtént az a hallatlan eset, hogy két darabja egymásután megbukván, kénytelen volt elővenni a szilveszter éjjelén adott kabaré-műsorát, s azt vagy 20 estén megismételni. Mindenki, színházigazgató, kritikus, habitué azon töri a fejét, hogy történ-

hetett ez? A közvetlen okra könnyű rámutatni: ezek a bemutatott drámák mind selejtes, vásári árúcikkek voltak. De persze tovább, mélyebbre kellene hatolni: mi okozza, hogy a színházi termés nálunk is, de külföldön is, oly silány? A magyarázattal ezúttal nem próbálkozom meg, csak megállapítom a tényt, s hozzáfűzöm, hogy milyen szellemes módon kerüli ki a Nemzeti színház a bukásokat: egyszerűen nem ad új darabokat, hanem folyton a múlt évadok nagy klasszasikerű darabjait adja és olyan Shakespeare-kultuszt csinál, amilyen Angliában sincs.

Egy szorgalmas, derék munkását vesztette el e hónapban az irodalom, a 74-ik évében járó *Szabó Endrét*. Régebben kedvelték derült, kedves elbeszéléseit és kis regényeit, de nagyobb érdemeket szerzett az orosz irodalom újabb termékeinek magyarra fordításával.

Nagyobbszabású, vagy jelentősebb kiadvány egyik tudományos és irodalmi intézetünk köréből sem látott napvilágot, annál értékesebb munkásságot fejtettek ki üléseiken. A M. Tud. Akadémia e havi négy ülése közül mind az I., mind a II. osztályé igen érdekes fölolvassal szolgált. Amazon (febr. 4.) *Voinovich Géza*, az osztálynak tavaly megválasztott rendes tagja, tartotta meg székfoglalását. *Arany kritikai kiadásának előmunkálatairól* számolt be. Voinovich a legközelebbi jövőben közrebocsátja Arany összes műveit (de a *Levezés* híján), kisebb költeményeit külön is, úgy mint pár éve *Petőfiét*. Ez azonban nem pótolja a mindmáig hiányzó, teljes, kritikai kiadást, amire pedig a költő halála óta lett is volna elég idő: 42 év! A készülöben lévő, 20 kötetre tervezett nagy Arany-kiadás nemcsak gondos szöveget adna, hanem a variánsokat is és ebben a szöveg végleges kiforrását. P. o. a *Tetemre* hívásban a fölbuzgó vér nyomán az elszörnyedés előbb csak így volt festve: *Döbbenet által a köz csoda nagy*; három szónyi változás a képet szemléltetőbbé, valóságos lélekrajzzá, s egyben fiziológiai erejűvé teszi, midőn így szól: *Döbbenet által a szív ere fagy*. Hasonló példákat hozott föl a *kozmetopolita költészet* címének folyton kifejezőbbé változásáról, s más versekről is. A kiadás némi új anyaggal gyarapodnék; egy pár vers és fordítás töredékkel, minő p. o. e gyönyörű Burns-strófa:

Függ lomha köd a halom ormairul
Rejtén, hol a csermely alákanyarul.
Mint bágyad az egykori oly üde kép,

Hogy az ős halványan a télbe belép.
Lombatlan az erdő, a róna kopár,
Elvitte vidám cicomáit a nyár.

A prózai munkák gyűjteménye is érdekes adalékokkal gazdagodnék a költő jegyzőkönyvéből; ilyen följegyzése a szalontai tűzvészről, felség folyamodványa a község nevében. Tanár korából széptani jegyzetei maradtak. Folyóirataiban több névtelen cikknek ő szerzője, s kiadatlanok akadémiai főttkári jelentései. Igen érdekesek könyveinek margójára odavetett megjegyzései; az utolsó években kivált a Nyelvőr lapjain. A Shakespeare-kötet is új töredékekkel bővülne. Levelezése nagyszámú új levelet közölné Tompától, Gyulaitól, Szásztól, Lévaytól s hozzájuk újakat is; kiadatlan még a Tisza Domokos-féle levelezés, mely Aranynak költészetéről vallott fölfogása mellett életét sok vonással színezi. A kiadást kísérő jegyzetek elmondanák minden versnek belső történetét, a körülményeket s a hangulatot, melyből fakadtak: ebből kitünnék, hogy költészete épúgy össze van forrva életével, mint Petőfié; hogy verseiben sok a már homályosulni kezdő korvonal, célzás, életrajzi kapcsolat, még oly önálló költeménynél is, mint *A puszta fűz*, mely szintoly szubjektív, mint a *Vágtat a ló . . .*, mely a *Nagyidai cigányok* kritikái idején szabadon szárnyaló pegazusát rajzolja. Majd bővebben jellemezte Voinovich ezt a kapcsolatot; végigpillantva Arany életén és lelki életrajzán: költeményein. Azután kisebb költeményei gyűjteményének történetét vázolta s ebben a költő egyre emelkedő pályáját és elismertetését, a gyűjteményekről szóló bírálatok kapcsán. A fölolvadás után az osztály elnöke, Némethy Géza, megkapó szavakkal üdvözölte Voinovichot az esztétikust, a filologust és költőt.

A II. osztály ülésén (febr. 11.) *Karácsonyi János* a magyar történetnek egyik legnehezebb, de legtöbbet vitatott s Erdélyt különösen érdeklő kérdését tárgyalta, a *székelyek eredetét*. Ismeretes, hogy az eddig uralkodó nézetekkel szemben, melyek a székelyeket hol Erdélybe telepített magyaroknak, hol szláv vagy avar származásúaknak hirdette, legújabbban egyik legkiválóbb történészünk a régi, krónikáinkon alapuló nézet felé hajolt, azt tanítván, hogy a székelyek még a honfoglalás előtt csatlakoztak a magyarsághoz, mint valami rokon törzs, talán épen Attila itt maradt népe. Karácsonyi azt igyekezett bizonyítani, hogy a székelyek, akik a magyarok bejövetelekor már mai helyükön

laktak s még a XI. és XII. században is a magyartól elütő nyelven beszéltek, s amint a székely személy- és helységnevekből megállapítható, a gepidáktól, ettől a gótokkal rokon kelet germán népfajtól származnak. Egyszeri hallás után nehéz a kérdéshez hozzászólni és Karácsonyi érveit mérlegelni, de a nyelvészek előtt fölteve nem tetszett valószínűnek. E felolvasás azóta nyomtatásban is megjelent *A Hirnök* c. Kolozsváron megjelenő keresztény társadalmi és művészi folyóiratnak 1924 március 15 és április 1-i számaiban.

A összes ülés (febr. 25.) egyetlen jelentős tárgya a *Farkas-Raskó pályázat* eldöntése volt. A hazafias költeményre kitűzött díj nem volt kiadható.

A Szt. István Akadémia III. osztályának ülésén (febr. 8.) *Szinnyei Ferenc* bemutatta *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* c. nagy művéből a Csató Párról szóló részt. Részletesen elemezte novelláit (Beöthy kiadásában *A pohár víz* nem Csatótól való), aztán kiemelte a francia elbeszélőknek, kivált Balzacnak hatását írásaira, s úttörő érdemét az addigi németes iránnyal szemben a francia modor meghonosításában. A fölolvadás másik részében Ferenczi Zoltán útmutatása nyomán kimutatta, hogy Fáy *Bélteky* házára August Lafontaine regényei hatottak, elsősorban *Die Familie von Halden*, melynek meséjéből is több motívumot vett át Fáy. Utána Bán Aladár három kiváló észt költő (*Piri Kivi*, *Lio János* és a jelenleg is élő *Suits Gusztáv*) munkásságát méltatta s egypár versüket a maga műfordításában be is mutatta. Majd *Gopcsa László* mint vendég *Gárdonyi Géza tanítói munkásságáról* közölt új adatokat.

A február a Kisfaludy-Társaság hónapja, ekkor Kisfaludy Károly születésének hónapjában, tartja évenként ünnepi közgyűlését. Ez alkalommal *Berzeviczy Albert* egy mélyenjáró beszéddel nyitotta meg a febr. 17-iki közgyűlést. Beszámolván a nemzetek szövetségének genfi üléséről, melyen a magyar államot képviselte, az irodalom és a nemzeti érzés kapcsolatát fejtegette. Beszédének figyelemre legméltóbb részében azt hangsúlyozta, hogy irredenta politikát hirdetni, ha megvalósítására minden anyagi erő hiányzik, a legnagyobb elvakultság és dőre-ség. Az ilyen önámítás semmivel sem fokozhatja a nemzeti önbizalmat. Van azonban valami, ami egyáltalán nem azonosítható a politikai irredentizmussal és ez a magyar nemzetnek az a joga, hogy minden fiát, bárhol tartózkodjék, a maga szellemi életé-

nek részeseként tekinti. A titkári jelentés után, mely beszámolt a Társaság múlt évi működéséről, *Papp Ferenc* olvasta föl *Erdély és a magyar költészet* c. tanulmányát. A formás és magasan szárnyaló tanulmány szerzője nemcsak Erdélynek a magyar költészetben való térhódításait jelezte, hanem megvonta az erdélyi magyar költészet körvonalait is. Erdély múltja a regényes költészetben maga a valósággá lett romantika, de ezt csak a XIX. század magyar költő nemzedéke fődözte föl a költészet számára. Míg Jósika Miklós regényeiben a fejedelmi korszak inkább muzeumi érdekességek halmaza s a megrendítés eszköze, addig Kemény Zsigmond tragikái felfogásában embersorsot jelentő tragédiává alakul. A XIX. századi Erdélyt pedig a maga hódító költőiségében Gyulai Pál lírája, az ábrándoktól megtisztult hazaszeretetnek nyilatkozása tükrözi vissza. Ezek a költői egyéniségek szolgáltatják az erdélyi magyar költészet jellemző elemeit: a külföld borongó szeretetét, a kiművelt örténelmi érzéket, a komor, legtöbbször tragikus világnézetet, a romantika és realizmus összeegyeztetését. Erdély költői jelentőségét különösen emelte a múlt században, az elnyomatás éveiben, a nemzetmentés gondolata. A világosi katasztrófa után Erdély, mint a harcrakész magyarság jelképe vonult be a magyar költészetbe, hogy a nemzetegység eszköze legyen. A fölolvadás után *Kozma Andor* adta elő *Második Holubár* c. szellemes költeményét, amelyben Mátyás királynak egy szellemi tornán való győzelmét énekelte meg. Majd Szász Károly olvasta föl *Bartóky József*-nek *Szent tűz* c. legendáját, mely egy II. Endre korabeli történetben azt példázza, hogy a magyarságnak megértésre és összetartásra van szüksége. Végül *Némethy Géza*, a kiváló filologus olvasta föl *Tündérialom* c. hosszabb elbeszélő költeményét, melyben ifjúkorának küzdelmeit és szerelmének mozzanatait beszélte el.

A Társaság esztétikai és költői pályázatai meddők maradtak, csak a társadalmi regényre kitűzött Franklin-jutalmat nyerte el *Táray Sándor dr.* (Debrecen) *Visszatérés* c. műve.

A Petőfi-Társaság febr. 17-i fölolvadás ülésén *Havas István*, *Teleky Sándor* és *Györkössy Endre* költeményeket olvastak föl, *Lőrinczy György* novellát, *Jakab Ödön* pedig egy személyes vonatkozásokkal gazdag megemlékezés keretében a korán elfelejtett *Indali Gyulá*-nak egypár szép költeményét mutatta be.

Amint látható, él a magyar tudomány is, irodalom is. —

Hogy nem olyan frissen, amint kellene, annak sok fájdalmas oka van . . .

III.

Budapest, 1924. márc. 31.

Amint magam elé teszem a papirost, hogy beszámoljak a Királyhágón túl lakó véreimnek azokról az eseményekről, melyek március havában a dunamenti fővárosban lezajlottak, eszembe ötlük a szeretetre legméltóbb magyar levélíró, a leg-hívebb székely, Mikes Kelemen. Kétszáz évvel ezelőtt ő írogatott leveleket a Marmora-tenger partján, ékes székely nyelven, és noha akárhányszor nem volt írnivalója, mégis „méznel éde-sebb“ levelek kerültek ki tolla alól. Engem az ellenkező vesze-delem fenyeget: annyi érdekes mozzanatot vetett föl az iro-dalmi élet sodra, hogy félek, ha mindegyiket sorra kerítem, elnyom a nagy anyag és a pezsgő élet színes képe helyett fárasztó leltárszerű fölsorolással szolgálók.

Írnivalom tehát van, sőt nemcsak a jelenről: úgy érzem, egy dologgal adósa vagyok EISz olvasóinak még a multról. Azt hiszem, folyóiratunk minden olvasójának ajkán lebeg már a kérdés, hogy fogadta Magyarország az erdélyi magyarságnak ezt a nagyszabású irodalmi vállalkozását; mit szól a budapesti komoly közvélemény, az ú. n. akademikus kritika az EISz-hez. Szándékosan hallgattam eddig, mert a nehéz postai viszonyok miatt csak a legutóbbi hetekben jutott folyóiratunk illetékes kezekbe. A hatás, egész általánosságban, igen kedvező volt, s ezt nem én állapítom meg, akit a folyóirattal való kapcsola-tom és együttérzésem elfogulttá tehet, hanem maguk a hiva-tatos tényezők, a Kisfaludy- és a Petőfi-Társaság. Ülésükön még nem volt alkalmuk foglalkozni az EISz-vel, de a tagok bizalmas összejöveleiken, még a fehér asztal mellett is, így a hónapközepe Petőfi-lakomán, őszintén és részletesen elmond-ták véleményüket Erdély új folyóiratáról. Én is őszintén beszá-molok arról, amit hallottam; — vannak az erdélyi magyarok olyan legények, hogy meghallgatják nemcsak a dicséretet, ha-nem a kritikát is. Annál könnyebben megtehetik, mert valójá-kan nem is kritikáról van szó, hanem arról az eltérésről, amelyet a különböző viszonyok, a két országhoz való tartozás természetesen magával hoz. Egészen röviden: van az EISz-ben egy és más, amit az erdélyi viszonyokkal nem ismerős magyar

nem lát szívesen, és van aránylag sok olyan közlemény benne, ami őt nem érdekli. Viszont a legteljesebb méltánylással szólt mindenki arról, ami a folyóiratban közel áll hozzánk, s nemcsak a cikkek tartalmáról és változatosságáról — a kritikákat meg épen kitűnőknek találták; — nemcsak komoly hangjáról és a szerzők előadó-készségéről, hanem az egész folyóirat irányáról és szelleméről. Sőt elhangzott az a kijelentés is, hogy ilyen céltudatosan szerkesztett, elvi alapon álló folyóiratunk nekünk sincs, s mindenkit nagy meglepéssel töltött el az a harmónia, mely olyan különféle körből, négy felekezetből kikerült munkatársak között uralkodik. Az EISz arra van hivatva, hogy összekovácsolja az erőket és biztos úton vezesse az erdélyi magyar irodalmat. Határozott tudomásom van arról, hogy mind a Kisfaludy-, mind a Petőfi-Társaság ennek a véleményének hivatalos formában is kifejezést fog adni.

Hogy magáról az erdélyi irodalmi és tudományos munkáról mint vélekednek a fővárosi irodalmi körök: arról legközelebb, Ezzel az ártatlan ravaszkodással talán elérem azt, hogy a következő leveletem türelmetlenül várja majd az erdélyi közönség.

A magunk dolgaira térve, ebben a hónapban három mozzanat keltett nagyobb hullámverést: egy tudományos és egy színházi. Az irodalmi az, hogy egy régóta lappangó s ismételten érintett kérdést robbantott ki irodalmi életünk legtekintélyesebb tagja, Herceg Ferenc: a két magyar nyelv kérdését. Amióta egyre nagyobb számmal vegyülnek tősgyökeres vagy legalább szellemükben teljesen magyarrá vált költőink közé olyanok, akiknek érzés- és gondolatviláguk a magyarságtól valójában idegen, s akiknek a magyar szellem és a magyar nyelv Hekuba, azóta a romlatlan, ép magyar nyelv mellett még költői alkotásokban is, sőt épen azokban, fölburjánzik egy új magyar nyelv, kusza és zagyva, nyakatekert és értelmetlen, grammatikailag hibás, szellemben mételyező. Herczeg Ferenc, akiből a háború utáni nyomorúságok kicsalták az erős magyar érzést és a huszáros bátorságot, kemény szavakkal megbélyegezte Szép Ernő egyik versét (ebben ilyen sorok olvashatók: *Te vadlibák*) s ezzel kapcsolatban ezt a beteges, bűnös törekvést. A kimondott szó erejét Pekár Gyula azzal fokozta, hogy a Petőfi-Társaság ünnepi ülésének megnyitójában vezéregül választotta s dörgő hangon jelentette be, hogy a Tár-

saság az ilyen nyelvrontó törekvések ellen fölveszi a küzdelmet. Szükséges volt Herczeg szókimondása és Pekár tiltakozása egy tekintélyes irodalmi társaság elnöki székéből, mert e bűn valóban azok közé tartozik, amelyeket Garai szerint, még az Úr sem bocsát meg. Én azonban egy és más jelből úgy látom, hogy már túl vagyunk a veszedelem nagyján, s a közönség már kezd magához térni abból a szédületből, amelybe őt, a jámbor „bourgeois“-t, bizonyos írók szédítették. Ilyen örvendetes jel volt, hogy ennek az esztelen iránynak az előharcosa, bizonyos körök szinpadai bálványa, a „nagy“, az „isteni“ Szomory Dezső — ezeket a jelzőket ő adományozta először önmagának! — utolsó darabjával, a *Szabóky*-val, az ő legsajátosabb területén, a Vigszínházban, csúfosan megbukott. Ennek a színműnek a mesterséges galimathiaszait, Szomory kinzókamrájában eltorzult nyelvét már nem vette be a közönség, s a darab méltó sorsa lett: a legnagyobb bukás ebben a században.

Észrevétlenül átkerültünk már a színpad világába. Egy diadalról kell beszámolnom, egy olyan dráma sikeréről, mely ugyan nem remekmű, s még az utóbbi évek legjobb drámája sem és mégis megérdemelte azt az ünneplést, amelyben szerzőjét, *Zilahy Lajost* részesítették. Sőt a szemünkben talán még örvendetesebb és biztatóbb, hogy a *Süt a nap* című kedves falusi életképe nemcsak s nem is elsősorban esztétikai értékével, hanem magyar levegőjével hatott. Jól esett, hogy a sok kieszelt, hazug miliőjű új magyar dráma után most végre igaz magyar szellemű drámát kapunk, amely híven, torzítás és idealizálás nélkül, de rokonszenvesen és igaz valójában mutatja be a falú két osztályát, az intelligens elemet és a parasztságot, s hozzá, ami ma már szintén kezd kivétel számba menni: a darab egészen „tisztá“, ment az erotikának még az árnyékától is. S jól esett látni, hogy ez a színmagyar dráma tetszett a fővárosi közönségnek. S ez az, ami ennek a színpadi eseménynek irodalmi, sőt közműveltségi és politikai jelentőséget is ad. Ha a közönségünknek a *Süt a nap* és társai tetszenek, akkor a Szomoryaknak befellegzett.

A harmadik esemény, a tudományos, persze csak benünket, a tudomány munkásait, hozott lázba, de méltán. Egy fiatal tudósunk, Mályusz Elemér, oklevelekből és a pápai udvar számadási könyveit értékesítő német publikációkból kétségbevonhatatlanul igazolta, hogy Toldi Miklós egy igen

előkelő nagyúri család gyermeke volt. Olaszországban a *comes*, grófi cím járt ki neki, amellelt tanult ember is volt, magister, s híres, vitéz katona, mert 1365-ben mint a „fehér” zsoldos csapat alkapitánya 1600 emberével elszegődött a pápa szolgálatába ; — ilyen tekintélyes haderővel pedig csak elsőrangú katonai tekintély bírt abban az időben s ezt megerősítik a szerződés fényes föltételei is. 1366-ban hazatérve Lajos király bizalmas embere, több megye főispánja lett, s olyan tekintélyes ember volt, hogy egy pörben, melyben döntőbíróul egy *souverain*, az osztrák herceg, szerepelt, a magyar fél, a későbbi nádor oldalán az ország legelső emberével, ötöd magával ő is szerepelt kezesként. Sőt nem is tulságosan merész föltévéssel még az olasszal vívott párviadalnak és a prágai kalandnak hitelességét is ki lehet következtetni. Ime a rendkívül érdekes adatok. De megsokszorozódik a jelentőségük, ha meggondoljuk, hogy velük magának a Toldi-mondának hitelességét is igazolhatni. Hogy Toldi történeti személy volt, azt Szilády kutatásai alapján tudtuk, de az oklevelekben eddig semmi nyoma annak, hogy Toldi rendkívüli egyéniség volt. Most már tudjuk, hogy az volt, vitéz, sőt rendkívüli vitéz katona, híre bejárta Olaszországot s volt olyan kivételes jelenség, hogy hozzátapadtak a monda csodálatos kalandjai. Tudjuk róla, hogy egy előkelő, de szegény nagyúri család legfiatalabb gyermeke volt, aki a maga derekasságával, katonai erényeivel fölküzdötte magát az ország legelőkelőbb urai közé. Ki ne ismerne rá ebben a pályában arra a másikra, melyet a monda Toldija megfutott? Bármilyen töredékes, sőt eltorzult is Ilosvai dúrva rajza Toldiról: a két kép egy eredetiről készült.

Tudományos életünkből egypár személyi mozzanat is érdekelni fogja az erdélyieket, annál inkább, mert sajátosságos véletlenként mind a három Kolozsvárral kapcsolatos. Az egyik, hogy a Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatói állásába beiktatták a Múzeum főigazgatójává kinevezett Hóman Bálint helyébe *Lukinich Imrét*, aki Dézsen, majd Kolozsvárt tanárkodott s a kolozsvári egyetem habilitálta magántanárává. A másik két üres egyetemi tanszék sorsa. A pécsi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére a kar *Zolnai Bélát*, a kolozsvári egyetem volt tanárának, Zolnai Gyulának fiát jelölte első helyen (második helyen Tolnai Vilmost, harmadikon Kéky Lajost), a budapesti egyetem harmadik klasszika—filologiai tanszékére pedig

a kar *Hornyánszky Gyulát*, a kolozsvári egyetem volt tanárát hívta meg. Mind a két kinevezés ügye folyamatban van, de nem tudni határozottan, mi okból, egyelőre megakadt. Ezek a kinevezések is mutatják, milyen nagy szerepe volt Erdélynek a magyar közműveltség kifejlesztésében: e három közül egy Erdélyből indult útnak, kettő ott ért naggyá.

A rendszeresen folyó tudományos munka jelentősebb nyilvánulásai az alább következők: A *M. T. Akadémiával* nyitom meg a sort. Március folyamán öt ülést tartott, közülük három érdekel bennünket, a 17-i összes ülés és az I. osztálynak két ülése, 3-án és 31-én. Az összes ülésen *Pálffy Móric* I. tag tartott emlékbeszédet *Inkey Béla* I. tag (geológus) fölött és *Császár Elemér* r. tag tett jelentést a *Teleki vígjáték-pályázatról* (2 pályamű), *Szász Károly* I. tag a *Karácsonyi dráma-pályázatról* (2 pályamű), és *Solymossy Sándor* I. tag a *Bulyovszky óda-pályázatról* (6 pályamű). Mind a három pályázat meddő maradt; van ebben némi része annak is, hogy pénzünk elértéktelenedése csökkenti a pályázó kedvet, de az igazi ok mégsem az, hanem: hogy a titkos pályázatok ideje végleg lejárt. Hivatásos írók ma már nem szorulnak a pályázatra, értékes műveiket, kivált a drámákat el tudják helyezni akadémiai koszorú nélkül is, a kísérletezőket pedig elriasztja az Akadémiának az a rendelkezése, hogy a jutalmat csak abszolút értékű munkának adja ki. Akadémikus körökben többször fölmerült az a gondolat, hogy a pályázatokat meg kellene szüntetni. Magam tettem is ilyen indítványt egy összes ülésen, de megvalósításának eddig még legyőzhetetlen nehézségek állanak útjában. Addig is elhatározta az Akadémia, hogy a pályázatok kiírását megritkítja s a pályadíjak összevonásával 8—8 évi ciklusban minden évben más-más szépirodalmi jutalomra hirdet pályázatot. A pályadíjak értéke így is nagyon csekély marad: a kisebbek 10—20, a nagyobbak 20—40, a Nagyjutalom 80 ezer K. Az állam is, a magánosok is nagy áldozatkészséggel sietnek az Akadémia támogatására (az állam az elmúlt negyedben 30 milliót adott), de a nehézségek mégis óriásiak, hiszen egy ív nyomdaköltsége ma az 1 millió körül jár, s az Akadémia csak a nyugdíjas tisztviselőinek 10 milliót fizet évenként. *Karácsonyi János* r. tag nagy munkájának (a ferencrendiek története) II. kötete is csak úgy jelenhetik meg, hogy 15 milliót bocsátottak az Akadémia rendelkezésére s ezen fölül mind az áldozatkész szerző.

mind az Akadémia tetemes összegekkel járul a költségekhez. Ily körülmények között csodaszámba megy, hogy az Akadémia 1921-ben 22, 1922-ben 16, s 1923-ban 36 kiadványt tudott közrebocsátani, s az utolsó évben 38 milliót költött kiadványaira. Viszont örvendetes dolog, hogy kiadványai nagyon keresettek a könyvpiacra, a régiak mind elfogytak s az újak közül is több már fogyatékn van. Az Akadémia könyv- és kéziratára is nagy mértékben gazdagodott. Az előbbi Angliában élő magyar tagjának, Stein Aurélnak nagyszerű ajándékával: 2000 kötetet ajándékozott könyvtárából az Akadémiának, az utóbbi pedig az által, hogy az Akadémia megszerezte az elhunyt Szilády Áronnak arab, török és perzsa kéziratait. Végül elhatározta még az Akadémia, hogy Stróbl Alajossal elkészíteti palotája számára nagy elnökének, a négy évvel ezelőtt elhunyt Eötvös Lóránd bárónak márvány mellszobrát.

A márc. 3-i fölolvasó ülésen *Schmidt Henrik* I. tag volt kolozsvári egyetemi tanár székfoglaló értekezésében, *A magyarországi német nyelvjárás-kutatás módszere és problémái*, érdekes módszerrel érdekes eredményre jutott. A délvidéki német települők vezetékneveit az anyakönyvvezetőktől összeírva, megállapította, hogy nem egy helyről, hanem aránylag igen nagy területről vándoroltak be, nem egységes nyelvjárást hozva magukkal, s a magyarországi német nyelvjárások kialakulásában nem az volt a döntő, milyen tömegben beszéltek az illető nyelvjárást, hanem egyéb tényezők, szóval hogy az egyes nyelvjárások sajátosságai nem állanak arányban az illető nyelvjárást beszélők számával. A márc. 31-i ülésen *Thieneman Tivadar* I. tag olvasta föl székfoglaló értekezését: *Mohács és Erasmus*. Megrajzolja Erasmus szellemi arcképét és összeállítja azokat a szálakat, amelyek a Mohács előtti magyar tudós és előkelő költőket Erasmushoz fűzték — ezek a kapcsolatok fölértek a királyi udvarig, sőt magához az uralkodó párhoz is. Mindannyiukban kimutatható, Thienemann megállapítása szerint, Erasmus szelleme: a kései alexandrinizmus bölcsessége, a fáradt pessimizmusnak életformája, mely a leáldozó kultúrák nyomán szokott kivirágozni, — a XVI. század fölvilágosodása. Utána *Vitéz Házy Jenő* vendég tett jelentést arról a nyelvemlékről, melyet Sopron város levéltárában fődözött föl. Egy 1459-ből való adókövetés céljából összeírt vagyonbecslés boritékának négy fedőlapján egy négy lapnyi töredékes szójegyzék

maradt fönn; beosztásában teljesen, anyagában is jórészt megegyezik a már ismert *Besztercei és Schlägli-szójegyzékekkel*, de amazoknál, a fölfödözö megállapítása szerint régibb, 1375—1385 időből. A magyar szavak pontos írásából s a latin szavak helyes magyar értelmezéséből következőtve, nem másolat, hanem egy osztrák bajor eredetű latin-német szójegyzék szabad és értelmes, magyaros szellemű átdolgozása s egyben közvetett forrása mind a *Besztercei*, mind a *Schlägli-szójegyzéknek*. Noha ezek a megállapítások még tudományos igazolásra szorulnak, kétségtelen, hogy nyelvemlékeink sora igen értékes darabbal szaporodott.

Az Akadémia kiadásában március folyamán két folyóirat, két értekezés és egy könyv jelent meg. Legérdekesebb kétségkívül a *Hadtörténelmi Közlemények* ez évi I.-II. füzeté: ebben olvasható *Mályusz Elemérnek* az a Toldi-cikke, melynek jelentőségéről föntebb szoltam. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1924. I.-II. füzetében *Solymossy Sándor* szétszedi epizódjaira a Toldi mondát s a francia *chanon de geste*-ekben keresi az egyes mozzanatok megfelelőjét. *Kastner Jenő Faludi olasz versformái* c. alatt azt igyekszik bizonyítani, hogy Faludi versei az olasz költészet, részben Metastasio hatása alatt öntudatlanul vesznek időmértékes lejtést. *Császár Elemér* folytatva *A negyvenes évek kritikai munkássága* c. cikksorozatát, ezúttal a Pesti Divatlap kritikáival, kivált Vahot Imrével foglalkozik. Az *Adattár* rovatában legfontosabb *Gálos Rezső* közlése; megtalálta és közli *Kisfaludy Sándor Dárday ház* c. drámájának részletes, jelenetekig kidolgozott tervrajzát. A *Könyvismertetés* rovat beszámol az 1923. év II. felében megjelent minden magyar irodalomtörténeti munkáról, az *Irodalomtörténeti repertorium* pedig közli ezen évszak összes irodalomtörténeti cikkeinek címeit. (Vagy 600 cikk.) A két értekezés *Szinnyei Ferenc*től és *Némethy Gézá*tól való. Amaz, *Kármán József és az Uránia névtelenjei*, nyelv- és stílkritikai vizsgálat útján megállapítja, hogy az Uránia névtelen cikkei majd mind, az értékesek kivétel nélkül, *Kármántól* valók; emez, *Symbolae exegeticae ad Persii Satiras* újabb magyarázatokat ad *Persius* egyes szatiráihoz. A könyv, amelyet említettem, *Darkó Jenő* publikációja *Laonici Chalcocandylae Historiarum demonstrationes*, II. kötet első fele: a görög történetírónak törökökről szóló műve, az eredeti görög nyelven, a teljes „apparatus criticus“-szal.

A Szt. István Akadémia ülésorából kiemelkedett Hóman Bálint emlékbeszéde. A márc. 7-i együttes ülésen Fejérpataky Lászlót jellemezte, mint embert, mint az intézmény vezetőjét és mint tudóst, aki előde volt a Nemzeti Múzeum főigazgatói méltóságában. A II. osztály 14-én tartott ülésén Mayer Béla vendég értekezését mutatták be: *A pápai bankárok szerepe hazánkban a középkor végén*. Azokról a pénzüzletekről számolt be, amelyeket a pápaság szolgálatában álló bankárcégek a XV. század folyamán Magyarországon kötöttek. E cégek közvetítették azokat a segélypénzeket is, amelyeket a pápák a magyar királyoknak küldöttek török elleni védekezés céljaira. Az Akadémia kiadásában két irodalomtörténeti értekezés jelent meg, mindkettő székfoglaló. Az egyik Szinnyi Ferencé, ennek tárgyáról fölvilágosítást ad már a címe: *Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig*; a másik, Zlinszky Aladár dolgozata, *Klasszicizmus és romanticizmus*, kivált a romanticizmussal foglalkozik, mint egy új világszemléletet kifejező irodalmi áramlattal. A francia irodalom alapján elemzi ezt az irányt, mely szerinte Rousseauval kezdődik és Flaubertig terjed, de a szó jelentését kiterjesztve, az irány terjedelmét is nagyon kibővíti, belefoglalja nemcsak a preromantikusat, hanem a magyar irodalomból még Petőfit és Aranyt is.

A Kisfaludy-Társaság munkássága a lefolyt hónapban két fölolvadó ülésre szorítkozott. A rendes havi ülésén (5-én) Vargha Gyula mutatta be Mayer Konrád Ferdinánd egy versének műfordítását, amely a helvéták és rómaiak között vívott harcokból meríti tárgyát, de (*Járom a genfi tónál*) kitűnően talál a magyarság jelenlegi lelki állapotához; utána a maga versei közül olvasta föl *A felvidékek* címűt, mely Mátyás és a csehek harcait mutatta be a jelen kettős tükrében. Radó Antal verse, *A Margitszigeten*, szintén a multról a jelennek szólt. Csathó Kálmán humoros novellája, *Barátsági vetélkedés*, a XVIII. századi komáromi poétákat hozta színre, igen ötletes fogással: amint az egyik megjelenik előtte és kisüti, hogy a történeti tárgyat földolgozó költők épp úgy csak pletykáznak, mint ők, a nyelves asszonyságok. Hoffman Edit vendég dolgozata, *Kézíratfestők Mátyás udarában*, igen érdekes megvilágításban mutatta be a nagy király könyvtárát. Mátyás eleinte külföldön festette a Corvina számára vásárolt kéziratokat, majd olasz művészeket hozatott, végül magyar festőkkel is dolgoztatott, akik külföldi,

jobbára épen olasz minták nyomán illusztrálták a kéziratokat. A munka 1467-ben indult meg, a 70-es években nagyot lendült s még a 80-as években is van továbbfejlődés, a műhely egyre bővül és erősödik, a másoló és festő munkákon kívül a kötést is Budán végzik s Mátyás világszerte ismertté vált nevének egyik hatalmas terjesztője épen ez a hatalmas műhely. S ami műtörténeti szempontból igen figyelemreméltó: a sok külföldi stílus nyomán, mely a budai műhely kézíratainak fölismerszik, lassanként kialakult egy keverék, de azért egységes és sajátosan magyar festő-stílus. A könyvek tartalmi felénél határozottan érdekesebb és értékesebb a kéziratok díszítő eleme. A márc. 9-én tartott Shakespeare-matinén *Berzeviczy Albert* elnöki megnyitójában alkalmi *Shakespeare-kérdéseket* tárgyalt. Beszélt a Nemzeti Színház Shakespeare-kultuszáról, az egyes művészek alakításainak értékéről, megemlékezett a fiatal írói nemzedéknek arról a tervéről, hogy új fordításban adják ki Shakespeare műveit s hangoztatta, hogy a legnagyobb három magyar költő (Petőfi, Arany, Vörösmarty) fordításait érinthetetlennek tartja. *Pekár Gyula* Ivánfi Jenőről, az elhunyt Shakespeare-művészlől emlékezett meg, jellemezte művészetét, kiemelte ragaszkodását a régi nemes tradíciókhoz és a magyarságához: hívta, csábította Coquelin az Odeonhoz, nem lett francia színész. Majd *Márkus Emilia* előadta a *Romeo és Julia* erkélyjelenetét, végül *Radó Antal* méltatta *Tomori Anasztáznak*, az első magyar Shakespeare-kiadás megteremtőjének, érdemét.

A Kisfaludy-Társaság most állítja össze kiadójának, a Franklin-Társaságnak, meghallgatásával, új kiadványainak tervét. A tárgyalások még folyamatban vannak, de a döntés legközelebbre várható. Az azonban már el van döntve, hogy a javított Shakespeare-fordítások kiadását folytatni fogja a Társaság: öt új kötet már sajtó alatt van.

A március a *Petőfi-Társaság* ünnepi hónapja: ekkor tartja közgyűlését, választja új tagjait és váltja ki jutalmait. Vasárnap, 16-án zajlott le az ünnepi ülés, hideg, szinte még téli napon. A M. T. Akadémia gyönyörű, de fűtetlen nagytermében szorongott és fázott a közönség, de csakhamar fölmelegszenek — nem a kivillanó napnak bágyadtan beszűrődő sugaraitól, hanem a lelkesedés hevétől. *Pekár Gyula* elnöki megnyitója hatalmas tiltakozása a magyar nyelv rontása ellen, általános visszhangot keltett. Utána *Szávay Gyula* főtitkár számolt be az év törté-

netéről; majd *Szathmáry István* szavalta el három versét: *Nem szép-e, ami szomorú* (a mai nehéz időkben csak a hazafias érzésnek van joga költeményben megjelenni, aki magáról tudna dalolni, annak szíve korcs), *Baltoni emlék* (még a Balaton háborgásában is a magyar fájdalom lázong), *Vizek zenéje* (hallja a jövő zenéjét). *Bársony István* *Az alma meg a fája* c. elbeszélésében egy egyszerű falusi történet keretébe foglalva a magyar paraszt szorgalmát és erős akaratát dicsőítette, színmagyar nyelven, vonzó, előadásban. *Sas Ede* hosszabb verses meséjében, *A király csengettyűje*, szelíd maliciával és igen szépen figurázta ki a jelen viszonyait és embereit. *Herczeg Ferenc* novellája, *Vasárnap délután* volt az ülés fénypontja. A béke Budapestjének egy nyári vasárnap délutánját varázsolta vissza az ő páratlan előadó művészetével, megjelenítve annak a kornak lovagias fiatalságát és könnyű vérű nőit. Ragyogó szelleme sajátos varázssal vonta be ezt a miniatúr korképet. Befejezőül *Jászai Mari* szavalta el *Petőfi* két költeményét.

A tagválasztások, noha a két üres helyre nyolc jelöltet (*Bartóky József*, *Falú Tamás*, *Gáspár Jenő*, *Haraszthy Lajos*, *Nuszbek Sándor*, *Rexa Dezső*, *Thomé József*, *Wlassics Tibor* b.) ajánlottak, rendkívül símán folytak le. Az első listás szavazásnál *Bartóky József* megkapta az általános többséget, s az igen-nemmel való szavazáson át szintén a legelső kísérletre megegyezett a Társaság *Gáspár Jenő* személyében. Megválasztásuk nagy megnyugvást, sőt örömet keltett, nemcsak s nem-elsősorban azért, mert félig-meddig hivatalos jelöltjei voltak a Társaságnak, hanem mert mind a két fiatal írónak irodalmi munkássága is, egyénisége is széles körökben rokonszenves. *Bartóky József* ugyan, csak mint író, fiatal — 1921. jelent meg első kötete — egyébként meglelt férfi, nyugalmazott államtitkár kegyelmes úr — de egyike a legközvetlenebb, legszeretetre-méltóbb embereknek s törhetetlen idealizmusával sokkal fiatalabb lelkű nem egy ifjú írónál. Novellista a legjavából. Egyszerűségében művészi hatású előadásával páratlanul közvetlenné tudja tenni magát, melyeket hol a magyar múltból — ritkábban az ókori históriából — merít, hol a jelen társadalmi életéből merít és az emberiség és magyarság nagy kérdéseit világítja meg velük. Finomra csiszolt drágakő a legtöbb, de színükön és fényükön kívül van melegük is, egy nemes emberi szív melege. *Gáspár Jenő* embernek is fiatal, a 30 körül van, ujságíró

(az Új Nemzedék munkatársa), aki mindig az igazat mondja és írja. Lírikus, iránya érintkezik a modernkével, de szellemben és formában a régi hagyományok folytatója, érzésvilága és életfölfogása, a maga erős erkölcsi és nemzeti alapjával szintén a konzervatívokhoz csatolja. A föltűnést a nagy összeomlás idején, 1918. vonta magára *Petronius búcsúdala* c. költeményével. „Izzó viziókban, Róma összeomlásának képében, riaszt a pusztító jövőtől” s Petronius alakját idézi föl, aki a kultúra kincseit és szépségeit lelke bástyái mögé vonva, igyekszik azokat megmenteni legalább a maga számára, a *panem et circensest* üvöltő tömeg elől. A költemény komor, mélytűző képei megrázó hatásukat ma sem veszítették el.

A Társaság jutalmazásai már nem találkoztak ilyen osztatlan elismerésre. Őt u. n. *nagy díj* került kiosztásra. A Petőfi-nagydíjjal (lírikusoknak) Szávay Gyulát, a Jókai-nagydíjjal (elbeszélőknek) Herczeg Ferencet, a Tőzsde-nagydíjjal (ezúttal drámaíróknak) Harsányi Kálmánt, a centennáris lírai díjjal a 80 éves *Csengery Gusztávot*, a centennáris esztétikus-díjjal *Pintér Jenőt* tüntették ki. A jutalmazottak kétségkívül érdemes munkásai az irodalomnak; köztük van a legnagyobb élő magyar szép író, Herczeg Ferenc; mégis jogos az aggodalom, vajon a legkiválóbbakat érte-e a dicsőség. Egyáltalán helyes-e, ha a Társaság bizonyos kiélezéssel ragaszkodik a nagy díjak alapszabályában foglalt óhajtáshoz, hogy a kitüntetendőket *elsősorban* a Társaság tagjai között keresi? Vajon az a költőnk, akit az akadémikus kritika méltán tart ma a legnagyobb lírikusnak, Vargha Gyula, hiányozhatik-e a Petőfi-nagy díj jutalmazottjai sorából, csak azért, mert nem tagja a Társaságnak? (Az eddigi jutalmazottak, a jutalmazás rendjében: Jakab Ödön, Endrődi Sándor, Szabolcska Mihály, Kozma Andor). Az ilyen díjnak jelentőségét az adja meg, ha mindig az arra méltók kapják.

Április csendes hónapnak ígérkezik, s a husvétii ünnepek áhítata is megbénítja az irodalom érverését, de ugyanakkor véget érven a bőjt, az én bőjtí prédikációszerű irodalmi levelem is rövidebb lesz. Ebben a reményben bocsásson meg nekem az erdélyi magyarság ezért a hosszú írásért.

Dr. Császár Elemér.

MADÁCH KIADATLAN LEVELEI AZ „EMBER TRAGÉDIÁJÁ”-RÓL.

Éppen hozzá akartam fogni, hogy a *Madách Imrétől* családunkban gondosan őrzött emlékekről számot adjak — mikor egy, az Athenaeum kiadásában nem régiben megjelent könyv akadt kezembe, *Madách Imre otthona* címmel, az előttem egészen ismeretlen *Balogh Károly* tollából.

Most hát előbb erről a könyvecskéről szólok, — mit fokozódó érdeklődéssel és tetszéssel olvastam végig.

E könyv történetének előzményei a szabadságharc vérzivataros esztendejébe nyulnak vissza. Madách Imrének egyik nőtestvére, Mária, aki előbb baráti Huszár József alispán felesége volt, majd ennek halála után 1847-ben mankóbüki Balogh Károly, osztrák dragonyos kapitányhoz ment nőül — a szabadságharcban a magyar honvédségbe átjött s itt őrnagyi rangra emelt második férjével s első házasságából való tizenöt éves fiával együtt fegyveres lázadók áldozata lett, kik 1849. nyarán vad kegyetlenséggel gyilkolták le mindhármojukat. A lemészárolt házaspárnak alig egy esztendő s kis fiát, Balogh Károlykát, nagyanyja, id. Madách Imréné, s a költő nagybátyja vették gondjaikba, s a kis fiu egészen felszerdüléséig ott nevelkedett a sztegovai családi házban, a vele majdnem egykoru Madách Aladárral, Imre egyetlen fiával együtt. Ez a Balogh Károly később jogi tanulmányokat végzett, bírói pályára lépett, melyen a pécsi királyi tábla elnökének diszes és jelentős tisztéig emelkedett. A feltűnést kerülő ember volt, ki szabad idejét a természetben való gyönyörködéssel s művészi kedvteléseivel töltötte, ám akvarellt festegető ecsetje mellett a tollat is forgatta és pedig hogy igazi költői lélekkel, írói hivatottsággal: annak bizonsága gyermek- és ifjukorára való visszaemlékezései, mik nem ugyan a maguk egészében, de igen érdekes részletekben foglaltatnak a szóbanforgó kis könyv lapjain. Sztegovára s az ősi kastély lakóira, a nagy költő életének utolsó esztendeire vonatkoznak ezek a visszaemlékezések, melyekben olyan szemléltetőleg, olyan lebilincselően vannak leírva a helyek, emberek, egyes jelenetek: hogy az egymásra következő lapok sokszor szépirodalmi munka hatását teszik, s egyes részek olyan kedvesek, olyan elevenek, mintha Dickens tolla alól kerültek volna ki.

De nem kisebb dicséretet érdemel a legfiatalabb Balogh Károly, az előbbinek fia, ki ezeket a családi körnek szánt följegyzéseket — legalább részben — nyilvánosságra hozta, ő maga írva meg szintén igen szépen a mű keretét tevő részeket, az összekötő, magyarázó, az anyagot ügyesen kikerékitő sorokat.

Igy ez a könyv, a mellett, hogy Madách Imréről és otthonáról rendkívül érdekes, vonzó, meleg képet nyújt, a nagy költő egyéniségéhez újabb vonásokkal is járulva — egyúttal

mindjárt két új magyar íróval ismertet meg bennünket. Az öregebb Balogh Károly, a sztrégovai ház egykori diák-lakója, sajnos, már nincs az élők sorában, pár évvel ezelőtt meghalt. De a fiatalabbal — aki még nagyon is javakorában lehet, — e könyv méltán várható sikere nyomán még talán találkozni fogunk az irodalomban s nagy kár is lenne, ha határozottan avatott tollát nem forgatná tovább.

Megjegyzem, hogy a mindentudó „Szinyei“-ben — vagyis az öreg Szinyei József *Magyar Írók* című munkájában említettik egy, ugyancsak *mankóbüki* előnévvel bíró *Balogh Károly*, aki mint tartalékos főhadnagy részt vett a boszniai okkupációban s kiadott egy németnyelvű munkát, mely képeket és vázlatokat tartalmazott a bosnyák hadjáratból. Érdekes lenne megtudni, vajjon ez a katona-író azonos-e a sztrégovai emlékek írójával, vagy — amit inkább gondolok — egy harmadik író Balogh Károly-e, ugyanabból a derék családból?

... Már most aztán hadd szállaltassam meg magát Madách-ot, kinek hatalmas művét boldogult édesapám bírálta meg legelőször részletesen és alaposan, Arany János híres lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*-ben, amely terjedelmes ismertető bírálat a lap 1861/2-iki, második évfolyamában jelent meg nyolc folytatásban, az 1862. évi februárius hó 13-iki számtól kezdve, az április 3-ikiig bezárólag.

„Az *Ember tragédiájá*-ról eddig tudtomra megjelent ismertetések és bírálatok között csak a tiéd bírálat, ha a jóakaró szava a bíró szigorát jóval túl is zengte benne” — írja Madách, édesapámhoz, Alsó-Sztrégováról, 1862. szeptember 12-én kelt levelében, — s azután zárjel között hozzáteszi: „Erdélyiének még csak két első számát olvastam, de úgy látom, az inkább bölcsészeti tanulmány, mint aestheticai bírálat lesz”.

Az időtájt készült már az *Ember tragédiája* második kiadása, melynek egy példányával azután sietett a költő az ő első bírálójának kedveskedni. Az e példányt kísérő levél, — mely ugyancsak Sztrégován kelt, 1863. március 18-án — érdekes bepillantást enged Madách költői lelkének gondolatvilágába s ezért szó szerinti szövegében közlöm:

„Tisztelt kedves barátom!

Itt küldöm az „Ember tragédiájá”-nak egy példányát, fogadd azt tőlem szivesen. Igyekeztem észrevételeidet a lehetőségig hasznosítani, különösen a homályosaknak jelölt helyeket világosabbakká tenni. Nagyon természetes, hogy magokat azon észrevételeket, mellyek a mű egész alkatát s organismusát illetik, bár helyességöket elismerem is, csak jövőendő irányzatul jegyezhettem meg magamnak, de annyira a mű átdolgozásába nem bocsátkozhattam, mert valószínűleg még jobban elrontottam volna.

Egy ily lényeges észrevételre akarok csak válaszolni, azt

is korán se valami anticritica képen, csak egyszerűen önment-ségemül.

Azt mondod t. i. a' többi közt, hogy a' reformáció nagy-szerű mozgalmának nem lett volna szabad kimaradni az emberiség történetének képeiből. Ezt én is teljesen osztom, sőt művem írásánál is előttem állt ez igazság, de magát a tulajdonképi reformációt mint győzelmeset nem véltem használhatni a' tragédiában, mert ha használnom, azt is kénytelen vagyok valami olyas kiábrándulással végezni, mint a' többi jelenete-ket, hogy t. i. ez sem vezetett célra.

Igyekeztem tehát a reformáció nehéz kezdeteiből a mun-kálódó emberi szellem küzdelmes első csirait fölhasználni, s ezt a' Tankred, meg Kepler jeleneteiben véltem utólélni. Az lehet, hogy nem kellően tettem, v. legalább nem sikerrel, — csak az iránt akartam magamat előtted igazolni, hogy maga a' szándék és gondolat megvolt.

Szives ígéretedre nézve szavadon foglak, s mihelyt elké-szülök most munkában levő szívemmel, rád rontok minden szerénység nélkül, hogy én is igénybe vegyem azon becses időnek egy részét, mellyel Te oly bámulatosan tudsz gazdál-kodni, hogy mindennek jut belőle. S ha már idődből juttatsz nekem, juttass még inkább szeretetedből egy kicsinyt, mely még becsesebb lesz amannál is, bár becses amaz (az) egész hazának.

Tisztelő barátod

Madách Imre.“

És még egy nagyon kedves kis utóirat következik, utalás-sal arra, hogy előbbi levelét *Kunszentmiklós* helyett — hol édesapám akkor papszkodott — tévedésből *Törökszentmiklós*-ra címezte az illusztris levélíró.

„Multkor iri levelemre — mondja az utóiratban — csak-ugyan tollhibából Török Sz. Miklóst írtam, s alig hogy levelem elment, egyszerre eszembe jutott, azonban nem nagyon aggód-tam, hogy levelem meg nem kapod, hittem, hogy lehetetlen, miként ha levelem T. Sz. Miklóstra jó, ott valami nadrágos ember kezébe ne jusson, s ha jut, csak fogja tudni, hogy Szász Károly kicsoda“.

A „nadrágos ember“ — bizonyára a postatiszt, mert hát hatvanegy esztendővel ezelőtt postáskisasszonyok azt hiszem nem voltak Magyarországon — úgy látszik, igazolta Madách feltevését, mert a levelek közt van egy, azon évi februárius 1-éről keltezte, s minden valószínűség szerint ez lehetett a Törökszentmiklóstra irányított, s onnét Kunszentmiklóstra jutta-tott epistola. Ebben a levélben megköszöni Madách az ő ked-vés barátjának — mint írja — „megbecsülhetetlen és soha eléggé meg nem hálálható“ szivességét, mellyel kérésére ész-revételeit vele közölte, az *Ember tragédiájá*-ra vonatkozólag. Ezek a részletekbe menő észrevételek bizonyára azok voltak, amik a Nemzeti Muzeum kéziratárában lévő Madách-hagyatékban foglaltak, s miket Voinovich Géza egész terjedél-mükben közölt Madách-ról szóló jeles műve függelékében.

Szász Károly.